

Forfatter: Palladius, Peder

Titel: Peder Palladius' Danske Skrifter

Citation: Palladius, Peder: "Peder Palladius' Danske Skrifter", i Palladius, Peder: *Peder Palladius' Danske Skrifter*, udg. af Lis Jacobsen , H.H. Thiele, 1911-1926, s. 221. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/text/adl-texts-palladius02val-shoot-idm139771560101824.pdf> (tilgået 26. april 2024)

Anvendt udgave: Peder Palladius' Danske Skrifter

INDLEDNING.

I.

I den Daabsritus, der blev stadfæstet i Luthers Taufbüchlein 1524, og som danner Grundlaget for det danske Ritual i den autoriserede Haandbog 1538, foretager Præsten Djævlleuddrivelsen ved to forskellige Formularer. Den første, hvormed Daabshandlingen indledes, lyder: "*Far herud du urene Aand, og giv den Helligaand Rum*", den anden, med hvilken Præsten - efterat Korsbetegnelsen er foretaget og to Bønner bedte - formeligt besværges Djæveln, i den treenige Guds Navn, at forlade Barnet, lyder: "*Jeg besværges dig du urene Aand i Navn Faders, og Søns, og Helligaands, at du udfarer og viger fra denne Jesu Christi Tjenere N. Amen*" (se Bind I, S. 103-4).

Disse Formularer, der er en Arv fra den katolske Ritus, men ingen Hjemmel har i Biblen, havde de Reformerte som bekendt opgivet, mens Luther holdt dem i Hævd. Ikke saaledes, at han - som ældre og yngre lutheranske Theologer (se f. Ex. Engelstoft, Liturgiens Hist. S. 194) - kun betragter Exorcismen som en symbolsk Hentydning til Arvesynden, men saaledes, at han opfatter den i egentlig Forstand som en Djævlleuddrivelse, der forudsætter en Djævlbesættelse: "Ethvert Barn, der kommer til Verden, er født i Djævlens Rige", hedder det i en af hans Prædikener, først ved Daaben "maa Djæveln vige og fare ud" (Erlangen-Udg. 2, 151). Og Haandbogens Ord lader - heller ikke i den danske Gengivelse - Tvivl tilbage. Her staar (se nærv. 222 Udg. Bind I, S. 101 L. 28 f.): Kirken bekender "med bestandige og utvivlagtige Ord for Gud, at *Barnet er med Djæveln besat*".

Denne Opfattelse af Daaben bidrog imidlertid ikke blot til at uddybe Kløften mellem Lutheranere og Reformerte, men fremkaldte ogsaa *indenfor* de lutherske Kirkesamfund bitre Stridigheder, idet der ikke var faa, som - med de Reformerte - i Djævlbesværgelsen saa "ret papistisk Surdeig". En saadan Strid havde i mange Aar hersket imellem den strengt ortodoxe Lutheraner *Justus Menius*, der 1529 var blevet Superintendent og Præst i Eisenach (senere tillige i Gotha), og hans Diakon *Georg Merula*. Denne havde omkr. 1530 hævdet, at Børnene ikke "var fangne i Djævlens Vold" ved Fødselen, og at man derfor ikke skulde udføre nogen Djævlleuddrivelse, men dette kætterske Standpunkt havde han senere maattet opgive (se *Justus Menius' Skrift* ndf. S. 244). I det Angreb, Merula en Snes Aar efter retter mod Exorcismen, har han efter *Justus Menius' Udsagn* ganske glemt dette gamle Kætteri (*Schwermerey*), idet han holder sig til den egentlige Besværgelsesformular, som han paastaar ikke blot mangler Hjemmel i Skriften, men er direkte stridende mod denne; Ordet "jeg besværges" kan nemlig efter hans Mening kun betyde "jeg tager Dig i Ed", men Djæveln, som efter Kristi eget Udsagn er en Løgner, kan man ikke tage i Ed; den der "maner Djæveln paa Ed", handler derfor mod Guds Ord. *Justus Menius* havde nu det vanskelige Hverv at vise Angrebets Uholdbarhed. Dette gør han, idet han til Exorcismens Forsvar hævder den noget tvivlsomme Grundsætning, at hvad der ikke er forbudt, er tilladt. Han skriver: "Det kan nok være, at Skriften intetsteds siger, at Profeterne, den Herre Kristus og Apostlene har brugt eller befalet at bruge Ordet *besværges* ved Djævlleuddrivelse, men paa den anden Side kan man dog heller ikke nægte, at Skriften ingensinde og intetsteds antyder, at Profeterne, den Herre Kristus og Apostlene aldrig eller aldeles ikke har brugt dette Ord 223 eller har forbudt Brugen deraf" (jfr. ndf. S. 254 L. 9 f., den tyske Orig. Bl. D3r). Altsaa - fortsætter han - maa Kirken have Frihed til at bruge det, og den, der berører Kirken denne Frihed, gør sig formasteligt til dens Herre, medens han i Ydmyghed burde være dens Tjener (jfr. ndf. S. 259 L. 33 f.); han slutter (jfr. Udg. ndf. S. 266 L. 12 f.): Derfor er de, der saaledes angriber Kirkens hævdvundne Skikke og volder Splid i Menigheden, nogle grove ulærde Kompaner, der kun dadler andres Gerninger for at skaffe sig selv Navn og Anseelse, men saadanne grove Fyre hører ikke hjemme i Gude-Hal, men i Stude-Stald.

Det er da med ublide Ord *Justus Menius* - som adskillige andre Reformatorer - prædiker "Fredens og Enighedens" Evangelium.

II.

Justus Menius' Skrift udkom 1551 i Wittenberg¹ og er vistnok samme Aar blevet oversat paa Dansk af *Palladius*. At der var Grund til ogsaa i Danmark at offentliggøre en saadan Apologi for Djævlleuddrivelsen, er

utvivlsomt: Synoden i Antvorskov 1546 maatte indskærpe Brugen af den lutherske Besværgelsesformular (Pontoppidans Annaler III, 293), og paa Bispemødet 1555 paalægges det Præsterne ikke at udelade denne (Kirkehist. Saml. 5. R. I, 652). Aarhundredet igennem maa Højkirken kæmpe mod lutherske Rebeller, der volder Tvivl og Forargelse indenfor Menighederne ved ikke at ville underkaste sig det autoriserede Daabsritual: 1567 dømmes Præsten i Stege, Mester *Iver Bertelsen*, til at have sit Embede forbrudt, fordi han ikke havde fundet det ret at foretage Exorcismen, da han var "blevet adspurgt af frugtsommelige Kvinder, om det skulde troes, at Børnene før Daaben ere besatte" (Kirkehist. Saml. * 224 V, 540 flg.)¹. 1588 forbydes det *Jon Venus*, der dengang var Sognepræst i København, fremtidig at bestige Prædikestolen, fordi han havde udført Daabsritualet med Udeladelse af Exorcismen². Og 1597 blev Hr. *Jens Jensen*, Præst paa Hveen, afsat, fordi han efter Tyge Brahes Ønske havde undladt at bruge Besværgelsesformularen (Kirkehist. Saml. 3. R. IV, 338 flg.). Det lykkedes dog ikke de Ortodoxe endeligt at fastslaa det lutherske Rituel. Tvertimod blev de hemmelige og aabenbare Modstandere af Exorcismen talrigere i Aartiernes Løb; og efter megen Vaklen og mange Stridigheder i de følgende Aarhundreder maatte Kampen opgives: 1783 vedtoges en Ændring af Daabsritualet, ved hvilken Exorcismen afskaffedes (Liturgiens Hist. S. 200 flg.)³.

III.

Palladius' Oversættelse følger Justus Menius' Original ordret. Kun paa et enkelt Punkt findes en Tilføjelse i Palladius' Text: Hvor der i Orig. staar, at det udøbte Barn er "i Djævlens Vold", tilføjer Palladius: "efter sin Natur at regne" (se ndf. S. 238 L. I, L. 25, S. 241 L. 25), hvormed han utvivlsomt vil have Djævlens Magt over Barnet indskrænket til Arvesynden - ganske imod Justus Menius' Opfattelse (se ndf. S. 244). I øvrigt indeholder Oversættelsen ingen bevidste Ændringer af Orig., selv de i andre af Palladius' Oversættelser saa almindelige tautologiske

Omskrivninger er yderst sjældne (f. Ex. S. 237 L. 14 uden ^{***} 225 *nød och* rang, Orig. *on not*, men omvendt S. 240 L. 2 *stadfestis*, Orig. *confirmiret vnd bestetiget wird*). Originalens Ordvalg følges slavisk: Orig. *straffen* (dvs. *dadle*) *oder verwerffen*, Pall. *straffe eller forkaste*, ndf. S. 242 L. 34 og 35; Orig. *purgierte vnd reinigete*, Pall. *schulde purgere och rensse sig*, ndf. S. 249 L. 14 osv.¹. Mærkeligt er det, at der er saa mange af Orig.'s rimede Tautologier, det ikke er lykkedes Palladius at gengive paa Dansk, f. Ex. *rege vnd bewege*, Pall. *teer och øffuer sig* (S. 244 L. 19), *klüglet vnd grübiet*, Pall. *er klaag och leder* (S. 244 L. 34); *leuget vnd treuget*, Pall. *liuffuer och skuffer* (S. 251 L. 34); *nicht Kirchen- sondern Pfirchendiener*, Pall. *icke Kircke Tienere/ Men Suinetienere* (S. 266 L. 17) o. fl. Adskillige Steder vil som almindeligt i hin Tids danske Oversættelser være vanskeligt forstaaelige, hvis man ikke lægger Orig. ved Siden af²; men i det hele er Justus Menius' Skrift - i Modsætning til de foran udgivne Skrifter af Ochino og Savonarola - saa nær beslægtet i Indhold og Form med samtidige danske Stridsskrifter, at Overførelsen til Dansk ikke har fremkaldt særlige Forvanskninger. Som Exempel paa Forholdet mellem Original og Oversættelse hidsættes Begyndelsen og Slutningen af begge:

Orig. Wittenb. 1551 Bl. A2r-2v

Wirdige/ wolgelarte/ lieben Herren vnd Brüder in Christo/ Diweil dieser zeit die Actio/ so wir bey der heiligen Tauffe/ in vnsern Kirchen/ gewönlich zu halten pflegen/ angefochten wird/ vnd sonderlich der Exorcismus/ da wir denn keines weges vmbgehen können/ allerley gros vnd schwere Ergernis zuuerhüten/ wir müssen vnser Kirchen Christliche gewönliche gebreuche verteidigen. Damit nu jederman verstchen vnd erkennen müge/ das in der gantzen Action nichts vngebürlichs von vns gehandelt werde/ vnd das die jenigen seer vbel vnd vnrecht thun/ die sich von vns/ vnd dem gemeinen ministerio/ on not/ absondern/ ergerliche zerrüttung machen/ vnd vnter dem gemeinen Volck grosse schwere ergernis anrichten/ Zu dem auch/ vns vnd vnser Kirchen/ darinnen wir dienen/ bey den Widersachern/ in viel wege/ zum hochsten beschweren/ Wil ich dauon in vnser aller Namen/ vnd von vnser aller Kirchen wegen/ darinnen wir dienen/ kurtzen/ klaren vnd vnterschiedlichen Bericht thun/ damit gleichwol menniglich sehen vnd erkennen müge/ das solches on vnser schuld geschehe/ vnd wir an solcher zerrüttung kein gefallen haben.

Oversætt. Kall 301, 4o Bl. A2r-2 v

Verdige/ vellærde kierre Herrer och Brødre i Christo/ Effterdi dend handell som vi pleie sedvanlige at holde hoss dend hellige daab i vore Kircker/ Bliffuer udi thenne thiid/ imodstridt/ Och synderlig den Exorcismus; dett vi for ingen deell kunde gaa for offuer (att vockte Oss for alle honde store och suare forargelsser) vi mue forsuare vore Kirckers Christelige sedvanlige Brug/ Och paa dett huer Mand kand forstaa och kiende/ at udi dend gansche handell bliffuer aff Oss intitt utilbørlig giortt/ Och att de gjøre saare ilde och vrætt som uden nød och trang schiller sig fra Oss/ och dend almindelige Tieniste/ gjøre schendelige Tuedract/ och kommer stor suar forargelse affsted eblant dett menige folck/ derthill ochsaa erre de Oss i det høyeste thill

Besuerring/ och vore Kircker der vi tiene udi/ hooss vore modstandere i mange maade: Vill Jeg derom paa allis vore Vegne/ och paa alles vore Kirckers Vegne/ udi huilcke vi tiene/ gjøre en kortt/ klar och beskedelig undervisning/ paa dett att huer kandl see och forstaa at saadantt scheer vden vor skyllidl/ Och vi haffue ingen Behagelighedl thill saadan tuedract. * * 226

Bl. F5v-6v

Wider die aber habe ich dieses geschrieben/ welche allhie in vnsern Kirchen/ vnser Christliche gebreuche vnd ordenung/ leichtfertig vnd vermessenlich zu endern/ sie zu lestern vnd zuuerdamen/ vnter den dienern der Kirchen spaltung/ vnd im gemeinen volck gros ergernis anzurichten sich vnterstanden haben/ Welches jn keiner Kirchen gar mit nichten zu gedulden ist/ sie habe gebreuche vnd ordenung/ welcherley sie wölle/ Allein/ das sie dem Gottlichem wort vnd einsatzung des Herrn Christi/ nicht entgegen seyen.

Gott der Vater vnserlied en Herrn vnd Heylands Jhesu Christi/ der ein Gott des friedes vnd einigkeit ist/ wölle durch seinen heiligen Geist/ vnser vnd aller seiner Kirchen dienern hertzen regieren vnd fliren/ dass wir vnser ampt vnd dienst/ nach seinem befehl vnd willen/ zu seines heiligen Namens ehr/ vnd der Kirchen seligkeit/ getrewlich vnd fruchtbarlich/ jn friede vnd einigkeit/ ausrichten vnd volnbringen mogen/ Amen.

Bl. D5r-5v

Men imod dennom haffuer Jeg skreffuitt dette/ som her udi vore Kircker udaff løse Sind och fordristelsse/ haffue begynt att spotte och fordømme vor Christelig Brug och Skick/ till att opvecke Spliid iblant Kirckens Tienere/ Och stoor forargelsse iblant dett Menige folck: huilckett ingelunde bør att lidis udi nogen Kircke/ i huad som helst for Brug och Skick de end haffue/ alleniste att de io icke ere imod Gudtz Ord Och dend Herris Christi indskickelsse.

Gudl vor kierre Herris Och Frelsseris Jesu Christi Fader/ som er all fredtz och Enighedtz Gudl/ regiere och leede vore och alle sine Kircke Tieners hierter formedelst sinn Hellig Aand/ Att vi kunde udrette Och fyllistgørre vortt Embede Och Tieniste Trolige Och thill Gaffns udi fred och Enighedl/ effter hans Befalning och Villie/ thill sitt hellige Naffns ære och Kirckens Salighedl/ Amen.

227

Af Justus Menius' Skrift udkom som nævnt Første-Trykket i Wittenberg 1551. Et Exemplar af dette Tryk findes paa d. kgl. Bibl. i Berlin, der velvilligst har stillet mig det til Disposition paa d. kgl. Bibl. i Kbh. Fra 1551 findes desduen et Eftertryk fra Erfurt (Exemplar i British Musæum). Flere Tryk kendes ikke fra Palladius' Levetid. Da Eftertrykket ikke har været mig i Hænde, tør jeg ikke sige, om Palladius har benyttet dette eller Originaltrykket, hvad der jo imidlertid ikke til Bedømmelse af Oversættelsens Forhold til Originalen spiller nogen Rolle.

IV.

Palladius' Oversættelse er kun bevaret i en meget fejlfuld Afskrift fra c. 1600 og et Optryk af denne fra 1751. Det tør anses for sikkert, at Oversættelsen aldrig har været trykt. For det første indeholder Afskriften kun selve Justus Menius' Skrift, mens saa godt som alle Palladius' trykte Arbejder - Oversættelser saavel som Originaler - er forsynet med Fortale, Tilegnelse eller Efterskrift; og at Afskriveren skulde have *udeladt* Forord eller Efterskrift, er der ingen som helst Grund til at antage. For det andet omtales ikke - saa vidt jeg har kunnet efterspore - noget Tryk af Palladius' Oversættelse, ældre end Optrykket 1751, i noget Auctionskatalog, nogen Bogsamlingsfortegnelse eller noget Litteraturlæxikon, og det vilde være næsten umuligt, om et Tryk skulde være saa sporløst forsvundet, at det ikke havde været i nogen af det 17. og 18. Aarh.'s Bogsamlinger og ikke havde været kendt af nogen af hin Tids Litteraturhistorikere eller Bibliografer.

228

Derimod har naturligvis flere end den eneste nu kendte Afskrift existeret, og det er sandsynligt, at en fuldstændig Katalogisering af de nordiske Bibliothekers Haandskriftsamlinger vilde skaffe nogle af disse Afskrifter for Dagen, hvorved rimeligvis Lakunerne i den eksisterende Afskrift kunde udfyldes. Afskriveren har nemlig adskillige Steder oversprunget Sætningsbrudstykker, idet han har begaaet den almindelige Afskriverfejl at springe fra ét Ord til et ligelydende. At Overspringelsen skyldes, at *Afskriveren* har læst Palladius' Oversættelse skødesløst, ikke at *Palladius* har læst den tyske Orig. flygtigt, kan man, takket Forskellen i den tyske og danske Sætningskonstruktion, med Sikkerhed slutte. Nogle Exempler skal anføres. Justus Menius skriver, hvorledes Jesus og Apostlene ikke har brugt nogen bestemt Formel for

Djævluddrivelse og heller ikke har paalagt Kirkens Tjenere nogen saadan: *Sondern hat jnen solches/ wie er selbst gehalten/ ganz frey gelassen/ das sie den Teuffel in seinem Namen austreiben solten/ vnd mochten/ es geschehe gleich mit Sagen/ Gebieten oder Beschwerden/ allein/ das es in seinem Namen/ aus seinem Befhel/ vnd aus seiner Macht geschehe.* Dette lyder i den danske Gengivelse (ndf. S. 257 L. 23-26): *Men haffuer ladet dennom det aldelis friitt/ som hand haffuer selff huildditt mett: at de skulle och maa udriffue dieffuelskab udi hans Naffn och hans Befalning/ och aff hans mact.* Det oversprungne, som har staaet efter "Navn", maa omtrent have lydt: "det ske nu med Fremsigen, Byden eller Besværgelse, alene at det sker *udi hans Navn*". Afskriveren har altsaa sprunget fra det første *udi hans Navn* til det andet. Havde det derimod været Palladius, hvis Øje var gledet fra det første *in seinem Namen* til det andet ligelydende Udtryk, vil det ses, at Oversættelsen maatte have lydt ganske anderledes, idet Verberne i Tysk følger efter "Navn", saa Verbet *austreiben solten/ vnd mochten* var blevet oversprunget, mens det sidste Verbum *geschehe* var kommet med. Heller ikke kan Udeladelsen - som ved Miserere-Oversættelsen 229 (se foran S. 151 f.) skyldes, at Pall. har oversat efter en defekt Afskrift af den tyske Original: til Grund for den danske Oversættelse maa ligge en fuldstændig Text, det kan kun være ved Afskrift af Oversættelsen, at Fejlen er sket Nogle Steder *kunde dog* Udeladelsen skyldes Palladius, f. Ex. S. 244 L. 8-12. Originaltexten har her: *Darumb solt man die wort/ Fare aus du vnreiner Geist etc. Sampt dem nachfolgenden Exorcismo/ Ich beschwere dich du vnreiner Geist etc. aus dem Action gentzlich wegwerffen/ vnd aussen lassen.* Oversættelsen har: *derfor skulle Mand aldelis bortkaste och vdlycke fra denne handell disse Ord: Far ud du wrene Aand etc.*, som man ser, en Sætning, der vilde fremkomme, hvis Palladius havde sprunget fra det første "du vnreiner Geist etc." til det andet; men Skylden kan ogsaa være Afskriverens, idet den udeladte Sætning maa have lydt omtrent saaledes "samt den efterfølgende Exorcismum Jeg besværges dig *du urene Aand etc.*", altsaa vilde Resultatet blive det samme, om han havde sprunget fra det første "du urene Aand etc." til det andet. Da nu Afskriften i det hele er skødesløs - andre Overspringninger findes S. 239 L. 12, S. 248 L. 6, S. 249 L. 35, S. 251 L. 28 o. fl., og meningsløs Læsning af Enkeltord findes S. 242 L. 26, S. 244 L. 19, S. 245 L. 34, S. 246 L. 27, S. 247 L. 21, S. 252 L. 21-22, S. 261 L. 2 o. fl. - er det rimeligst at tillægge Afskriveren alle Udeladelsessynder, hvorfor jeg overalt, hvor Sætningsdele er udeladt, har indsat et [...] til Betegnelse af, at her i Palladius' egenhændige Oversættelse maa have staaet nogle til den tyske Original svarende Ord.

Afskriften, der udgør et selvstændigt Haandskrift i kvartlignende Oktav, hæftet i et nyere Papbind, bestaar af 4 Læg, betegnet A-D; Læg A-C har hvert 8 Blade, Læg D har 6 Blade. Hdskr. findes paa d. kgl. Bibl. i Kbh. i den Kall'ske Samling (mærket Kall 301, 4°). Det er skrevet med en smuk og meget tydelig Haand fra Slutningen af 230 16. eller Beg. af 17. Aarh.1. Paa Titelbladet er med samme Haand tilføjet under Titlen: *Scipsit etiam Epistolam Doctor Tilemannus Heshusius de Exorcismo in actione Baptismi/ ad adfinem suum Doct. Vuernherum à Bert Vuesaliensem. Magdeburgi 4 Maji/ Anno 1562 2*, en Tilføjelse, der dog ikke hjælper til en nærmere Tidfæstelse af Haandskriftet. Som Prøve paa dettes helt igennem ensartede Haand meddeles en Facsimile-Gengivelse af Bl. A2r.

Titlen paa Optrykket 1751 lyder:

Om | *Exorcismo*, | *At den ike bør at fordømes som | en Troldoms Vederstygelighed, men maa holdes med GUD og god Samvitig-* | *hed i den sætvanlig Handel hos Daaben. Justus Menius | 1551. | Fordansket | af | Petro Palladio D: |*

* * 231

232

S: S: | (Vignet) *Tronhiem, Trykt hos Jens Christensen Winding. | 1751.*

Trykket er en ordret Gengivelse af den bevarede Afskrift - eller rettere af en med denne overensstemmende - og har derfor saa godt som ingen Text-Værdi. Som Exempler paa fælles Fejl kan nævnes:

Hdskr. (Udg. S. 239 L. 12, Textrett.): *aldelis enn viss Tro = 1751, S. 4 aldeeles en vis Tro, for aldelis i enn viss Tro = Orig. in ganz gewissem Glauben.*

Hdskr. (Udg. S. 246 L. 27, Textrett.): *slog nogle/ Men och = 1751, S. 12 slog nogle, men og, for slog nogle Mend/ och = Orig. schlug etliche Menner/ vnd!!*

Hdskr. (S. 248 L. 14, Textrett.) *Mordindne = 1751, S. 14 Mordinde, for Morderindne = Orig. morderin!*

Hdskr. (Udg. S. 261 L. 1-2, Textrett.) *maade och form udi och = 1751, S. 27 Maade og Form i og, for maade och form udi ord = Orig. weise vnd form der wort!!*

Da Trykket paa den anden Side intet indeholder, som ikke kan have sin Forudsætning i det bevarede Haandskrift, er der ingen Grund til en nærmere Beskrivelse, saa meget mindre som Ændringerne næsten udelukkende er af ren ortografisk Art.1

V.

Tilbage staar det at bestemme, naar Palladius har foretaget Oversættelsen. Dette kan desværre ikke afgøres med nogen Sikkerhed. Paa det bevarede Haandskrift staar der vel: "*1551. Fordanskitt aff Petro Palladio*", * 233 men Aarstallet kan ligesaa godt henføres til det ovenstaaende Navn *Justus Menius*; idet det til Grund for Palladius' Oversættelse liggende Tryk jo netop kom 1551. Man maa vist derfor, indtil muligvis nye Oplysninger gennem Breve, andre Skrifter el. lign. fremkommer, lade Tidfæstelsen henstaa. Naar Oversættelsen i nærværende Udgave er anbragt blandt Skrifter fra 1551, er det, fordi der er en vis indre Sandsynlighed for, at Palladius har oversat Justus Menius' Apologi kort efter dennes Fremkomst, og intet, der taler imod denne Formodning, saa det syntes mig mere passende at sætte Skriftet i den kronologiske Følge end udenfor denne - under "uvist Aar".